

פרק שני: יישום תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה

המרחב הגיאואסטרטגי של טורקיה

מיקומה הגיאוגרפי של טורקיה מקנה לה חשיבות גיאואסטרטגית רבה. היא משתרעת על-פני שתי יבשות (אסיה ואירופה) ומהווה גשר וצומת חשובים אף לאפריקה. בשטחיה, או ליתר דיוק במימיה, עוברים מסלולים של תחבורה ותשתיות נלוות המקשרים בין יבשות אלה (ברקובסקי, 2017) ומשמשים להעברת סחורות ואנרגיה, כמו גם פליטים ואף גורמי טרור.

נתונים גיאוגרפיים בסיסיים וגבולות (ברקובסקי, 2017)

שטחה של טורקיה המודרנית כ־782 אלף קמ"ר. הוא דומה לזה של פקיסטאן, גדול ב־140 אלף קמ"ר מזה של צרפת, ויותר מפי שניים מזה של גרמניה. רוב שטחה הריבוני נפרס ביבשת האסייתית (ונקרא היסטורית "אנטוליה") ורק פחות מ־3% משתייכים לאירופה (החבל שנקרא "תֶּרְקִיָּה").

לטורקיה גישה לארבעה ימים: לים השחור בצפון, ים מרמרה והים האגאי במערבה וליים התיכון בדרומה. בימים הללו נמצאים בריבונותה כ־500 איים. נוסף על כך טורקיה שולטת במצרים, בין החשובים ביותר לשיט העולמי - בוספורוס ודרדנלים - שמקשרים דרך ים מרמרה בין הים השחור לים התיכון. בסך הכול לטורקיה כ־7,200 ק"מ של חוף. לכך יש להוסיף את השליטה הטורקית בצפון קפריסין - מדינת חסות שאינה מוכרת מבחינת החוק הבין-לאומי. ביבשה גובלת טורקיה עם שמונה מדינות. כולן היו בעבר פרובינציות של האימפריה העות'מאנית או שטחים שכבשה, ושבתקופות שונות נותקו ממנה במהלך מלחמות או בעקבות הסכמים דיפלומטיים. בדרום מזרחה גובלת טורקיה עם סוריה (כ־900 ק"מ של גבול, שהורחב בעקבות המבצע הצבאי הטורקי בשטח סוריה) ועם עיראק (367 ק"מ). במזרח שוכנות: איראן (גבול באורך של 534 ק"מ); המובלעת של האזור האוטונומי של נחצ'יבן השייך לאזרבייג'אן (17 ק"מ) וארמניה (311 ק"מ). בצפון מזרח לטורקיה גבול משותף עם גאורגיה (273 ק"מ), בצפון-מערב גובלת בבולגריה (223 ק"מ) וביוון (192 ק"מ, לא כולל גבול ימי).

מפה 1: גבולותיה של טורקיה

המרחב הגיאואסטרטגי בראי טורקיה

טורקיה מנתחת את המרחב שסביבה בראייה של שחור-לבן: "מי לנו ומי לצרינו". בראייה הטורקית, היא מוקפת בשחקנים ובריתות המאיימים עליה מבחינה ביטחונית או מאתגרים את שאיפתה לבסס את מעמדה כמעצמה אזורית ומובילת העולם המוסלמי. כאמור, האיום הבולט ביותר מבחינתה הוא האיום הכורדי מצד תנועת PKK ותנועת האחות שלה בסוריה YPG, ובגנים יצאה טורקיה לשורה של מבצעים צבאיים בשטחי סוריה ועיראק שכללו בין היתר יצירת רצועת ביטחון טורקית בצפון סוריה והצבת כוחות צבא טורקיים בסוריה ובעיראק (Cagaptay, 2017). טורקיה מבינה כי במרחב שסביבה שתי מעצמות אזוריות שלהן בריתות באזור ומחוצה לו למרות היותן אויבות: איראן וישראל. בראיית טורקיה, איראן וישראל מפריעות לה לממש את תוכניותיה ואת שאיפותיה בזירות סוריה, עיראק, אזרבייג'אן, הזירה הפלסטינית ועוד. ברם, להבנתנו, נוכח האינטרסים הכלכליים מול איראן ומול ישראל, ובמיוחד בשל ההכרה בעוצמתן של מעצמות אלה, טורקיה מעדיפה לשמר מולן חיכוך מוגבל מאוד.

תרשים 3: המערכת הנוכחית – תמונת השחקנים והבריתות בראייה טורקית

תת-המערכת המקורבת לטורקיה

טורקיה הצליחה ליצור סביבה מארג של קשרים באזור ומחוצה לו, המהווה בראייתה את אחד מעמודי התווך של התמודדותה עם האתגרים שסביבה. נכנה את מארג הקשרים הנ"ל כתת-מערכת המקורבת לטורקיה. בשני העשורים האחרונים יצרה סביבה טורקיה תת-מערכת המבוססת על שני יסודות: יסוד לאומי-טורקי ויסוד אסלאמי. טורקיה טווה קשרים עם מדינות האזור הן על רקע אידיאולוגי-תרבותי משותף והן על רקע אינטרסים כלכליים, אנרגטיים וביטחוניים משותפים (לדוגמה, רכש אמ"ח).

היסוד הלאומי-הטורקי עומד בבסיס קשריה ההדוקים של טורקיה עם אזרבייג'אן (מרבית תושביה שיעים, אך המשטר חילוני) ועם מדינות מרכז אסיה האחרות, דוגמת קירגיסטאן, טורקמניסטאן, אוזבקיסטאן וקזחסטאן. אזרבייג'אן מהווה בת-ברית אסטרטגית של טורקיה לאחר שזאת סיפקה לה יכולות צבאיות (דוגמת כט"מ"מים) לטובת הלחימה בנגורנו קרבאך שהתנהלה במהלך ספטמבר-אוקטובר 2020 בין אזרבייג'אן לארמניה. כמו כן, טורקיה הייתה מעורבת לצד רוסיה במגעים הבין-לאומיים להסדרה. (Daily Sabah, 18.2.2021). יסוד לאומי זה מסביר את הרגישות המיוחדת של טורקיה כלפי מיעוטים שונים באסיה ובבלקן. טורקיה רואה עצמה אחראית למיעוט הטורקמאני בסוריה ובעיראק, וסיפקה עד לאחרונה מקלט בשטחה לבני המיעוט המוסלמי הנרדף בסין - המיעוט האויגורי. על-פי אתר ארגון הפיתוח הבין-לאומי והסיוע ההומניטרי של טורקיה TiKA, היא פועלת להעמיק את קשריה בקוסובו, באלבניה ובבוסניה,

ומשקיעה בכך משאבים כלכליים ובכלל זה העברת מענקי פיתוח לאותן מדינות; בשטחן של שלוש מדינות אלה יש נוכחות צבאית טורקית.

לצד היסוד הלאומי, טורקיה רוקמת בשני העשורים האחרונים מערכת של שיתופי פעולה וקשרים קרובים עם מדינות הדוגלות בתפיסת "האחים המוסלמים". ב־2016 הקימה טורקיה בשטח קטר בסיס צבאי, ונוכח המשבר הכלכלי הפוקד את טורקיה התחייבה קטר להשקעות בסך 15 מיליארד דולר בבנקים טורקיים ובשווקי ההון, והיא ספקית הגז הראשית של טורקיה במקום רוסיה. שתי המדינות משתפות פעולה באופן קרוב גם ברמה האזורית הן בסוריה, הן בלוב והן בכל הנוגע לסוגיה הפלסטינית ולקשרים עם תנועת חמאס ועם תנועת "האחים המוסלמים" במצרים.

נוסף על כך, טורקיה תומכת במיליציות האסלאמיסטיות של ממשלת ההסכמה הלאומית בלוב (GNA – Government of National Accord), הנלחמות נגד הכוחות החילוניים והמתונים במזרח לוב בראשותו של גנרל ח'ליפה חפטר. בדצמבר 2020 ביקר בטריופולי שר ההגנה הטורקי, הולוסי אקאר (*Hulusi Akar*) ואיים כי אם כוחותיו של חפטר יפגעו בנוכחות הטורקית במדינה, הרי שטורקיה תראה בכוחות אלה משום "מטרות לגיטימיות". בהיבט הכלכלי והאנרגטי - בנובמבר 2019 הגיעו טורקיה וממשלת ההסכמה הלאומית להסכם על תיחום גבולות המים הכלכליים ביניהן. גם באפריקה טורקיה לא טומנת את ידה בצלחת, והקימה בסיס צבאי טורקי במוגדישו שבסומליה ומתכננת להקים בסיס צבאי גם על האי סואקין בסודאן.

בהיבט המזרחתיכוני, ארדואן אימץ אל חיקו את תנועת חמאס ומתהדר בקשריו הטובים והקרובים עם ראשיה: אסמאעיל הניה, ח'אלד משעל ואישים נוספים. טורקיה מהווה את אחד המוקדים הבולטים לפעילות חמאס בחו"ל, ופעילים צבאיים רבים של התנועה שוהים בה. בולט במיוחד צאלח אל-עארורי, שהתגורר תקופה מסוימת בטורקיה לאחר שחרורו מהכלא בישראל ונאלץ לעבור לקטר לאחר חטיפתם ורציחתם של שלושת הנערים הישראלים בגוש עציון ביוני 2014. טורקיה מעבירה מימון מדינתי לחמאס, העניקה אזרחויות טורקיות לפעילי התנועה וסיפקה רוח גבית לארגון IHH שמימש את המשט לעזה ב־2010. לצד כל זאת, שלטונות טורקיה גירשו ב־2018 חמישה פעילי חמאס צבאיים מטורקיה ללבנון (אתר "ח'לאס חמאס", *khalas hamas*). מדובר בפעילים המשתייכים למחלקת הבינוי של חמאס - יחידה צבאית חשאית בחו"ל האחראית על פיתוח אמצעי לחימה מתקדמים, ועל בניית יכולות לפגוע בישראל מהזירה הצפונית וביעדים ישראליים ויהודיים בחו"ל. נראה כי ברקע לגירוש הייתה פעילות צבאית שביצעה חמאס על אדמת טורקיה, ללא ידוע השלטונות ובאופן שהביך את טורקיה מול הקהילה הבינלאומית.

טביעות אצבעותיה של טורקיה לא מסתיימות בחמאס, והיא פועלת להגביר את השפעתה בקרב אזרחי ישראל המוסלמים בצפון הארץ, בדרומה (בקרב אזרחי ישראל הבדואים) ובמיוחד בירושלים: בהר הבית, בעיר העתיקה ובשכונות מזרח העיר. טורקיה מעבירה לעמותות

אסלאמיות בארץ - במישרין או בעקיפין באמצעות עמותות טורקיות - מיליוני דולרים מדי שנה לטובת תשלומי משכורות לאמאמים, שיקום מסגדים שלכאורה נהרסו על ידי ישראל, מלגות לסטודנטים מוסלמים, שיעורים ללימוד הקוראן ולשינונו ועוד (הרשות לאיסור הלבנת הון, 2017).

בכל הנוגע לתנועת "האחים המוסלמים" במצרים - טורקיה קיימה קשר הדוק עם משטרו של מוחמד מורסי, ולאחר הפלתו מכס השלטון לא הכיר ארדואן בחוקיות שלטונו של נשיא מצרים הנוכחי, עבד אל-פתאח אל-סיסי. ארדואן אימץ אל חיקו את "האחים המוסלמים" במצרים; הוא מעניק להם מקלט בשטח טורקיה ומאפשר להם להקים ערוצי טלוויזיה ייעודיים, ומדובר ככל הנראה בכ-1,500 פעילים השוהים בטורקיה.

גם בסוריה טורקיה מסייעת באופן צבאי לארגונים אסלאמיסטים, כולל אלה המעורבים בפעילות טרור, דוגמת "ג'בהת אל-נצרה", שכיום מהווה חלק מארגון "היאת תחריר אל-שאם" שבעבר הייתה חלק מארגון אלקאעדה.

לצד כל אלה הגבירה טורקיה את מאמציה להתקרב למדינות מוסלמיות, גם אם הן אינן דוגלות באופן מובהק בתפיסות "האחים המוסלמים". בולטות בהקשר זה פקיסטאן, אינדונזיה ומלזיה (Daily Sabah, 8.3.2020). כמו כן, מדינות אלה מהוות יבואניות של אמל"ח מטורקיה. נוסף על כך, טורקיה אירחה בשטחה מספר כנסים של תנועת "האחים המוסלמים" הבינלאומית, שאליהם הגיעו מנהיגים מוסלמים ממרוקו, מאוריטניה, סומליה, עיראק, סוריה ולוב.

תרשים 4: קשרי טורקיה עם ארגונים וישויות על רקע אסלאמי ונוכחות צבאית טורקית

הציר הפרגמטי והמתון

טורקיה רואה בקשר המתהדק בין ישראל למדינות הסוניות המתונות, בפרט לאחר "הסכמי אברהם" בספטמבר 2020, ציר שמאיים עליה ומכוון בין היתר כלפיה ולא רק כלפי איראן. זאת בין היתר לנוכח שיתוף הפעולה בין ישראל ליוון ולקפריסין והצטרפותה של איחוד האמירויות לאחרונה לקשרים עם האחרונות. בראיית טורקיה, פורום הגז של מזרח הים התיכון (East EMFG-Mediterranean Gas Forum) שבו חברות מצרים, ירדן, יוון, קפריסין, ישראל והרש"פ, לצד צרפת, ארצות-הברית ואיחוד האמירויות, אינו פורום בנושא אנרגיה בלבד, כי אם ברית אזרית המכוונת נגד טורקיה.

ב-11 בפברואר 2021 התקיים באתונה פורום *Philia* שכותרתו: "בניית חברות, שלום ושגשוג ממזרח הים התיכון למפרץ". בפורום השתתפו: יוון, קפריסין, מצרים, צרפת, סעודיה, איחוד האמירויות ובחריין (Nedos, 14.2.2021). משרד החוץ הטורקי התייחס לפורום בהודעה רשמית, ומסר כי מדובר בברית שמבוססת על עוינות כלפי טורקיה ולא על חברות. עוד נמסר, כי לא ניתן להקים מנגנון יעיל ומוצלח של שיתוף פעולה, תוך התעלמות מכוונת מטורקיה ומקפריסין הטורקית. דובר AKP אף הגדיל לעשות ואיים כי אם יוון וקפריסין "היווניות" חולמות שהן יוכלו לממש את חלומותיהן, הרי שטורקיה ערבה לכך שהחלומות הללו יהפכו לסיוט.

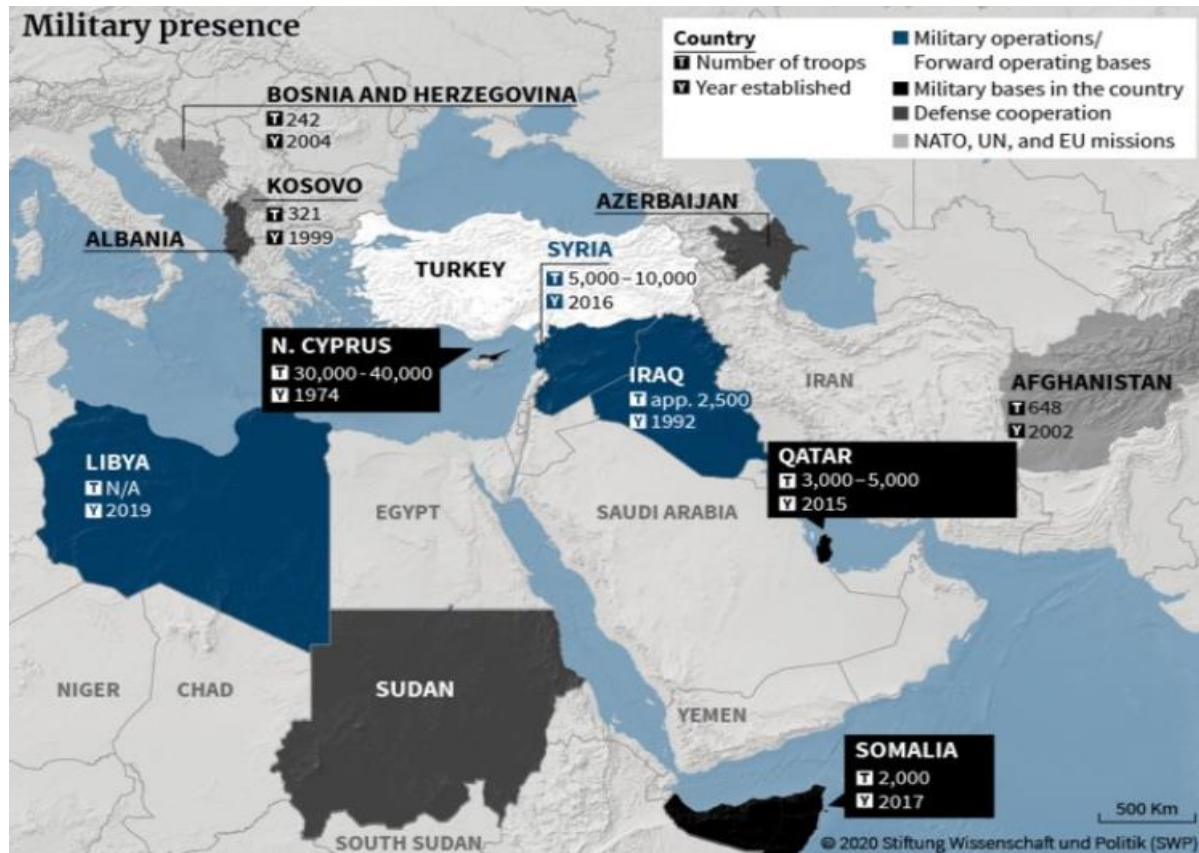
המעצמות הבינלאומיות

טורקיה פועלת לתמרן בין שלוש המעצמות ארצות-הברית, רוסיה וסין, ומנסה לבסס את מעמדה כאחת מהמעצמות הבינלאומיות. ביטוי לכך ניתן במוטו שעליו חזר ארדואן פעמים מספר בפורומים בינלאומיים, ולפיו "העולם גדול מ־חמש" (*Dünya beşten büyüktür*), בהתייחסו לכך שעל העולם לתת מקום של כבוד לטורקיה, ולא רק לחמש החברות הקבועות במועצת הביטחון של האו"ם.

טורקיה מבצעת תמרונים צבאיים בשיתוף פעולה עם סין, וב-2019 רכשה מרוסיה מערכות הגנה אווירית S400 וביצעה ניסוי במערכת בשטחה. עקב כך החליטה ארצות-הברית, תחת ממשל טראמפ, להטיל סנקציות על גורמים בתעשיות הצבאיות הטורקיות (*SSB – Savunma Sanayii*) *Başkanlığı, Presidency of Defense Industries* וביטלה את השתתפותה של טורקיה בפרויקט ה-F35, שחלקים ממנו היו אמורים להיות מיוצרים בטורקיה. מאז כניסתו של ג'ו ביידן לתפקיד הנשיא, מנסות טורקיה וארצות-הברית לפתור את המשבר שהתגלע סביב רכש מערכות ההגנה, כאשר טורקיה דרשה שארצות-הברית תפסיק לסייע לתנועה הכורדית בסוריה, YPG (בדיווחים תקשורתיים, דוגמת Daily Sabah).

חרף הביקורת המושמעת כלפי טורקיה ואף השיח במערב על הוצאתה של טורקיה מברית נאט"ו, טורקיה מקפידה להיות חברה פעילה ותורמת במסגרת כוחות נאט"ו וכוחות שמירת השלום של האו"ם; מבחינת גודל הסד"כ הצבאי, טורקיה היא החברה השנייה לאחר ארצות-הברית בארגון (Gonul, 2010).

מזה יותר מ-15 שנים, 1,200 חיילים טורקיים מוצבים דרך קבע מחוץ לשטחה של טורקיה, כחלק מכוחות משימה בין-לאומיים של נאט"ו והאו"ם: באפגניסטאן, בבוסניה ובקוסובו. לצד זאת, טורקיה מחזיקה כוחות ובסיסים צבאיים בכמה מדינות באזור, שלא במסגרת כוחות משימה בין-לאומיות. בולטות בהקשר זה קפריסין הטורקית, עיראק, סוריה וקטר.

מפה 2: פריסת כוחות צבא טורקיים מחוץ לשטחה של טורקיה (כולל במסגרת כוחות בין-לאומיים), מקור: מכון המחקר הגרמני SWP העוסק בנושאים בין-לאומיים וביטחון

מימוש מדיניות החוץ הטורקית

טורקיה עושה שימוש במגוון כלים למימוש מדיניות החוץ שלה. היא פועלת באמצעות כלים דיפלומטיים "מסורתיים", כמו קיום יחסים דיפלומטיים ונציגויות תושבות (טורקיה מחזיקה 237 נציגויות רשמיות ברחבי העולם, ונמצאת במקום החמישי בעולם מבחינת מספר הנציגויות שלה), חברות בארגונים מולטי-טרלרים ואזוריים מובילים (או"ם, נאט"ו, אבש"א (ארגון לבטחון ושיתוף פעולה באירופה), OIC (Organization of Islamic Cooperation) מועצת אירופה ועוד) ופעילות פיתוח בין-לאומית וסיוע הומניטרי באמצעות ארגון טיק"א (TiKA – *Türk İşbirliği ve Koordinasyon İdaresi Başkanlığı*) הפועל מ-62 סניפים, בחמש יבשות (בדגש על מדינות ואוכלוסיות ממוצא טורקי, אך לא רק בהן) בתקציב של כ-53 מיליון דולר. כמו כן

לטורקיה השפעה תרבותית בין-לאומית נרחבת באמצעות רשת מוסדות התרבות Foundation *Yunus Emre* (כמו גם מוסדות וארגונים אחרים) הפרושה ב-58 אתרים מושינגטון ועד טוקיו, ומלונדון ועד ח'רטום.

תרשים 5: "ארגז הכלים" של מדיניות החוץ הטורקית, מעוצמה "רכה" ועד עוצמה "קשה"

יחסיה של טורקיה עם האיחוד האירופי, ארצות-הברית ונאט"ו, מהווים דוגמה לדואליות שבה מנהל ארדואן את יחסי החוץ של טורקיה. כאמור, טורקיה רואה עצמה כגשר גיאוגרפי בין המזרח והמערב, בין אירופה למזרח התיכון ולקווקז. בשל כך ובשל היסטוריית יחסי החוץ שלה עוד מתקופתה כאימפריה עות'מאנית, מנהלת טורקיה מערכות יחסים מורכבות עם מדינות רבות בגבולותיה ומעבר להם.

יחסה של טורקיה למערב

טורקיה היא חברה חשובה בנאט"ו מזה כ-70 שנים, על רקע מיקומה הגיאואסטרטגי בין אירופה לאסיה והיותה חלק מהמזרח התיכון ומן העולם האסלאמי. זאת בנוסף לעוצמתה הצבאית המוכחת (צבאה נחשב כיום לשני בגודלו בנאט"ו, אחרי ארצות-הברית) ותחושתה - מנפילת האימפריה העות'מאנית ועד סוף המאה ה-20 - שהיא חלק מן המערב החילוני והמתקדם על בסיס מורשתו של אטאטורק. מבחינתה של הקהילה הצפון אטלנטית-אירופית האמירה ברורה - למזרח התיכון השפעה ישירה על הביטחון שלה. עם זאת, נראה כי כמה מנתוני יסוד אלה השתנו בשנים האחרונות.

מאז הצטרפותה של טורקיה לנאט"ו ב-1952, במקביל ליוון, מילאה נאט"ו תפקיד מרכזי בביטחון טורקיה ותרמה להשתלבותה בקהילה הצפון אטלנטית-אירופית. טורקיה היא מהנכסים החשובים ביותר של נאט"ו במזרח התיכון מול רוסיה, ארגוני הג'האד וסוריה של בשאר אל-אסד. נוסף על כך, היא תורמת רבות לתקציב ולסד"כ של הארגון, ושלחה יחידות וכוחות למשימות נאט"ו באפגניסטאן, בעיראק ובקוסובו. כמו כן הוקמו על אדמת טורקיה כמה בסיסי צבא חשובים, בהם בסיס אווירי אמריקני מרכזי באינג'רליק (*Incirlik*) שבו ממוקם נשק גרעיני, ובסיס מכ"ם בקורג'יק (*Kürecik*) שנועד לעקוב אחרי ההתפתחויות באיראן, וכן שני מרכזי מצוינות. בתחילת ינואר 2021 קיבלה טורקיה למשך שנה את הפיקוד על כוח התגובה המהירה של נאט"ו, המונה למעלה מ-6,000 חיילים (ענבר, לרמן וכהן-ינרוג'ק, 2020).

בשני העשורים האחרונים הלכה טורקיה והתרחקה מהמערב, זאת למרות שהיא עדיין זקוקה לקשרים עמו, בעיקר מהבחינות הכלכלית והצבאית, ועל כן הקפידה אנקרה לשמר יחסיה עם מדינות המערב ולא להגיע לנקודת אל-חזור. סימן ברור ראשון לדרך החדשה שאינה מתואמת עם המערב, היה סירובו של הפרלמנט הטורקי לאשר מעבר כוחות אמריקניים דרך שטחה לעיראק ב-2003, כשנה לאחר עלייתה לשלטון של מפלגת AKP (ארדואן עצמו דווקא תמך בבקשה האמריקנית). בנסיבות אלה לא הסתמכה ארצות-הברית על סיוע טורקי בפעולותיה נגד דאעש, ובעלת בריתה בשטח - הן בעיראק והן בסוריה - הייתה המפלגה הדמוקרטית המאוחדת YPG, שכאמור מוגדרת על-ידי אנקרה ארגון טרור ומהווה איום הייחוס הראשון במעלה של טורקיה (Cagaptay, 2017). גם הסנקציות הקשות נגד איראן ותמיכתן הגוברת של ארצות האמנה בישראל עוררו זעם באנקרה, כמו גם העברת השגרירות האמריקנית בישראל מתלאביב לירושלים. המתחים בין טורקיה לארצות-הברית החריפו כאשר טורקיה סתתה משמעותית ממדיניות החימוש של נאט"ו ורכשה מערכות S400 מרוסיה.

ככלל, ארדואן אינו מהסס להתריס נגד מנהיגי אירופה (במיוחד נגד נשיא צרפת עמנואל מקרון) ולאיים כי יציף את אירופה בגלי הגירה, ולהשתלח בארצות-הברית. התבטאויותיו הבוטות כלפי נשיא ארצות-הברית, ג'ו ביידן, הגם שטרם היבחרו, הן הדוגמה האחרונה לכך.

יחסי טורקיה והאיחוד האירופי

לטורקיה היסטוריה של יחסים מורכבים עם האיחוד האירופי ועם כמה מהמדינות החברות בו. מימי הביניים ועד העת החדשה התחוללו בין הצדדים עשרות מלחמות ומאבקים. עם זאת, אירופה הייתה מודל לחיקוי בעת הקמת הרפובליקה הטורקית על-ידי אטאטורק. ב-1987 הגישה טורקיה בקשה רשמית להצטרף לאיחוד האירופי, שנקרא בזמנו הקהילה האירופית. התשובה הרשמית ניתנה ב-1989, ולפיה טורקיה זכאית להתקבל כחברה באיחוד, בכפוף לביצוע רפורמות פוליטיות וכלכליות.

הגם שטורקיה התרעמה על התשובה, היא המשיכה ליזום מהלכים כלכליים מול אירופה כדוגמת הסכמי סחר חופשי, תיאומי מכס ועוד, שהקלו על כניסת מוצרים טורקיים לשוק האירופי. ב-1995 התקבלה טורקיה לארגון הסחר העולמי, וב-1996 חתמה על הסכם הצטרפות לאיחוד המכס האירופי ונהנתה באופן רשמי ממעמד של שותפה פעילה בשוק האירופי המאוחד. ב-1999 הצהיר האיחוד במסגרת ועידת הלסינקי, שטורקיה רשאית להצטרף לרשימת המדינות המועמדות לחברות, והיא קיבלה את התואר הרשמי של "מועמדת מן המניין לכניסה לאיחוד". (הדר ותמר שפרמן, 2009). מ-2016 מושהה המשא ומתן על הצטרפות טורקיה לאיחוד האירופאי, ביוזמת האחרון.

לשני הצדדים מערכת אינטרסים מורכבת ודינמית. טורקיה היא שותפת סחר מרכזית של האיחוד האירופי, שמצידו שותף הסחר הראשון במעלה עבור טורקיה והמקור העיקרי להשקעות זרות בה. ב-2019 הייתה טורקיה שותפת הסחר החמישית בגודלה של האיחוד, והיקף הסחר ההדדי עמד על כ-138 מיליארד אירו (European Commission Website, 2020). טורקיה היא, כזכור, הגשר היבשתי בין אירופה למזרח התיכון ולקווקז, ודרכה עוברים צינורות נפט וגז מאזור הקווקז ומרוסיה לאירופה. כמו כן, היא נתפסה כחוצצת בין מדינות אירופה ובין ברית-המועצות דאז (רוסיה כיום) וכחיץ ומגן הן מפני ארגוני טרור כמו דאעש, והן מפני גלי הפליטים שברחו, בעיקר מסוריה, בשל "האביב הערבי". טורקיה היא המדינה שבה מספר הפליטים הגדול בעולם, וכיום שוהים בה כ-4 מיליון פליטים ומבקשי מקלט. כ-3.6 מיליון מהם הם פליטים סורים. מצב זה מאפשר לטורקיה מנוף לחץ על אירופה, כאשר ברצותה היא עשויה לאפשר לפליטים להמשיך את מסעם אל היעד האמיתי שלהם - אירופה. (The Marker, 29.2.2016).

במרוצת השנים הלכו והתחדדו הנושאים המרכזיים השנויים במחלוקת בין טורקיה לאיחוד האירופי ומהווים, לפחות באופן מוצהר, חסמים בפני הצטרפות טורקיה לאיחוד:

1. **הסוגיה הקפריסאית.** האיחוד האירופי דורש מטורקיה להכיר בקפריסין, להוציא את כוחותיה מהאי, להסיר את החרם הכלכלי שהטילה עליו ולפתוח את נמלי הים והאוויר שלה לכלי שיט וטייס מקפריסין.
2. **כיבוד המרחב האווירי והמים הטריטוריאליים של יוון.** על רקע גילוי שדות גז עשירים מתחת למימי הים התיכון, והמחלוקות בנוגע להגדרת המים הכלכליים של טורקיה, קורא האיחוד האירופי לטורקיה להפסיק את ההפרות החוזרות ונשנות של המרחב האווירי והמים הטריטוריאליים של יוון, לפתור את המחלוקות שלה עם יוון בנוגע לגבולות היבשתיים והמרחבים האוויריים, ולחתום ולאשרר את אמנת האו"ם בנושא חוק הים (UNCLOS).
3. **חופש הביטוי.** טורקיה עדיין אינה עומדת בסטנדרטים של מדינה דמוקרטית ואינה מכבדת במלואו את חופש הביטוי, לרבות חופש העיתונות. יש לציין שטורקיה עדיין אינה מוכנה לנהל דיון פתוח בנוגע לרצח העם הארמני.

4. **זכויות מיעוטים.** טורקיה עדיין אינה מעניקה זכויות מיעוט ראויות למיעוט הכורדי במדינה. למעשה רק ב־2002 בוטל האיסור על שידור, חינוך ופעילויות תרבותיות בשפה הכורדית.

במקביל החלה טורקיה להתרחק בעצמה מן האיחוד האירופי. ראשיתה של ההתרחקות בהבנה שלמרות הצהרותיה על נכונותה לעמוד בתנאי האיחוד, אין למדינות אירופה נכונות אמיתית לצרף אותה, מדינה מוסלמית בת למעלה מ־84 מיליון איש, כ־98% מהם מוסלמים. היחסים הידרדרו במהירות בעקבות הביקורת האירופית החרפה על מניעת חופש ביטוי, השלכת אנשי תקשורת ואופוזיציה לכלא ומעצרים ללא משפט אחרי ניסיון ההפיכה ב־2016. בשנים האחרונות ברור למנהיגי טורקיה שהסיכויים להצטרף לאיחוד האירופי נמוכים ביותר. הצעד האחרון בהקשר זה, החלטת האיחוד להטיל סנקציות על טורקיה בשל קידוחי הניסיון שלה ליד חופי קפריסין, ואי הנכונות להבין את נקודת המבט הטורקית, הם נקודת מפנה חריגה בחומרתה. הגם שיש מדינות באיחוד האירופי הסבורות כי צירופה של טורקיה יעניק לאיחוד תפקיד מכריע בשמירה על יציבותו של החלק המזרחי של המזרח התיכון, מדינות אחרות אינן תומכות בהצטרפות טורקיה, על רקע האסלאמיזציה הגואה גם כך במדינות אירופה.

יחסי טורקיה-רוסיה

סיום המלחמה הקרה העניק לטורקיה חופש פעולה רחב יותר במדיניות החוץ שלה, ועקב כך היא מהדקת את יחסיה עם רוסיה. מגמה זאת התחזקה בצל הנטייה של ארצות-הברית לצמצם את מעורבותה במזרח התיכון. ההתקרבות ביחסים בין טורקיה ורוסיה החלה דווקא אחרי שטורקיה הפילה מטוס קרב רוסי בסוריה, וטייסו צנח ונרצח עלידי מיליציה פרו־טורקית. הניסיונות הטורקיים לבקש מחילה מרוסיה הניבו דיאלוג משמעותי, ובין שאר צעדי הפיוס החליטו הטורקים לרכוש מרוסיה מערכת הגנה אווירית (S400).

עם זאת, הקשרים בין טורקיה לרוסיה רצופים בעיות וחשדנות הדדית. חששה של טורקיה מפני הגמוניה רוסית צפוי לצנן את תהליך הידוק היחסים. כמו כן, מהלכי טורקיה אינם מהווים "משחק סכום אפס" מול נאט"ו. לראיה, בביקורו באנקרה באוקטובר 2020 שיבח מזכ"ל הארגון יינס סטולטנברג את טורקיה על תרומתה למבצעים, למשימות ולפעילות של נאט"ו, והדגיש שטורקיה ממלאת תפקיד מפתח בנאט"ו (Website news, 5.10.2020). עם זאת, רוסיה כיום היא ספקית אנרגיה משמעותית עבור טורקיה, הדלה במקורות אנרגיה משל עצמה ותלויה בייבוא.

יחסי טורקיה-איראן

מדיניות החוץ שמנהלת טורקיה עם איראן מורכבת יותר, ומושפעת ממארג של אינטרסים: פנימיים וחיצוניים, פוליטיים, מדיניים, אזוריים, אסטרטגיים וכלכליים. לאיראן ולטורקיה

השפעה הדדית ניכרת זו על זו בשל הקרבה הגאוגרפית, הגבול המשותף הארוך (534 ק"מ), היחסים הלשוניים והאתניים והיבטים תרבותיים רבים משותפים.

לשתי המדינות אינטרסים משותפים רבים: בראש ובראשונה בלימת מגמות הבדלנות של הכורדים בעיראק ובסוריה - הן בשל אינטרסים מדיניים פנימיים דומים (חשש המשותף מפני זליגת מגמות אלו גם לתוך שטחיהן, הוביל אותן לשותפות במהלך השנים ולמאמץ למנוע מהכורדים להתקדם לקראת עצמאות) והן בשל אינטרסים פוליטיים ואסטרטגיים חיצוניים שונים (בעיני טהראן כינון חבל ארץ עצמאי, שאינו נתון למרותה, עלול לשבש את התוכניות האופרטיביות והאסטרטגיות שלה ומהווה "קו אדום"), הברית של טורקיה עם קטר מול סעודיה ומדינות מפרץ נוספות (שמשרתת את האינטרסים של איראן בטווח הקצר) וכן יחסי כלכלה ומסחר. מכנה משותף נוסף הוא ששתיהן רואות בארצות-הברית גורם שפעולותיו מסכנות את משטריהן שכן להערכתן האחרונה חותרת להחלפתם.

בעבר הייתה המדיניות הפרו-מערבית של טורקיה לצנינים בעיני טהראן, אולם כיום האחרונה אינה מסתירה את שביעות הרצון שלה מהעמדות האנטי-אמריקניות והאנטי-ישראליות של אנקרה. עם ההחרפה ביחסים בין טורקיה לישראל והתבססות שלטון ארדואן, המשיכה והעמיקה מערכת היחסים הכלכלית, המדינית והמודיעינית בין טורקיה לאיראן. טהראן גם תמכה בארדואן בעת ניסיון ההפיכה הכושל ב-2016, והייתה הראשונה שהביעה תמיכה בו לאחר מכן. (לינדנשטראוס, 2018).

בד בבד, לאנקרה ולטהראן יש אינטרסים מנוגדים במישורים שונים: איראן חוששת מהכוונות הניאורעות'מאניות של טורקיה ומניסיונותיה להגביר את השפעתה במזרח התיכון, ואילו טורקיה חוששת משאיפותיה של איראן להנהגה אזורית. במישור האסלאם הפוליטי, כל אחת מהן רואה עצמה כמנהיגה של ציר אסלאמי שונה ומנוגד: טורקיה כמנהיגת העולם הסוני-אח"סי ואילו איראן כמנהיגת העולם השיעי.

גם במישור המדיני והביטחוני לטורקיה ולאיראן אינטרסים מנוגדים. בראש ובראשונה בא מתח זה לידי ביטוי בהקשר של סוריה, שבשטחה הן מנהלות מאבק מורכב, הגם שברובו אינו ישיר אלא מתנהל באמצעות שלוחים (חזבאללה ומיליציות שיעיות מול לוחמים סונים קיצוניים שנכנסים לסוריה משטח טורקיה). איראן רואה את המשך שלטונו של אסד כהכרחי לקידום מדיניותה ולביצור מעמדה האזורי, ואילו אנקרה פועלת לסיום שלטונו. כמו כן, אנקרה חוששת מהשפעתה הניכרת של איראן בעיראק, והייתה רוצה לראות תמונה מאוזנת יותר, שבה גם למיעוט הסוני יש השפעה. ייתכן שבעתיד תהיה עיראק מקור גדול יותר למתיחות בין טורקיה ואיראן מאשר סוריה. מתיחות ביחסים נרשמה גם עם הקמתה של מערכת מכ"ם בקורג'יק (*Kürecik*) כחלק ממערכת נאט"ו להגנה מפני טילים (ולמעשה, להגנה מפני איראן) בספטמבר

רכיב חשוב מאוד ביחסי שתי המדינות הוא יחסי הכלכלה והמסחר ביניהן, המשמשים גורם מאזן וממתן. התחום העיקרי במסחר בין טורקיה לאיראן הוא אנרגיה. טורקיה מפיקה ליגניט (פחם חום), אך מייבאת 75% מצריכת האנרגיה שלה. שנים רבות הייתה איראן ספקית האנרגיה העיקרית של טורקיה, ומנגד אין לשכוח את הסיוע המשמעותי של טורקיה לכלכלת איראן בתחילת העשור הקודם באמצעות עסקת "זהב תמורת נפט", שבה רכשה טורקיה נפט איראני שהיה נתון לסנקציות מערביות (בעקבות זאת הגיע הסחר ההדדי ב־2012 ל־22 מיליארד דולר). בדרך זאת הצליחה איראן להמיר את הלירות הטורקיות ששולמו עבור הגז והנפט שטורקיה רכשה (ולא יכלה לשלם בדולרים), בזהב שנרכש בטורקיה והועבר לאיראן. כך סייעה, למעשה, המערכת הבנקאית הטורקית לאיראן לעקוף את המגבלות שהוטלו עליה בשימוש במערכת הבנקאות העולמית ובמנגנון הסליקה של ה־Swift, ולהרים מחדש את כלכלת המדינה.

ב־2017 סיפקה איראן לטורקיה מחצית מצריכת הנפט שלה. כמו כן, איראן היא ספקית הגז השנייה בגודלה של טורקיה, ומספקת כ־20% מצריכת הגז שלה (טורקיה גם מחויבת לצרוך את הגז האיראני בחוזה ארוך טווח - עד 2026). טורקיה נהנית כיום (עד לחודש מאי 2021) מפטור (Waiver) מהסנקציות האמריקניות על יבוא נפט מאיראן. לא ברור אם יחודש הפטור, והיה ולא - האם תנקוט טורקיה בשיטות דומות לאלה שנקטה לפני כ־20 שנים לעקיפת הסנקציות.

ברקע פועלת טורקיה להשיג ספקי אנרגיה חדשים כדוגמת רוסיה, אזרבייג'אן וקטר, ואף הקימה לצורך זה מסוף גז נוזלי חדש. כמו כן היא פועלת להפיק גז שנמצא בתחומה בים השחור, כך שאנקרה הולכת ומקטינה את התלות האנרגטית באיראן ואת היקף הסחר ההדדי, ומשפרת את מאזן הסחר עם איראן (ב־2020, לראשונה מזה שנים רבות, נטה מאזן הסחר לטובת טורקיה).

טהראן איננה רואה בעין יפה התפתחויות אלה, אולם מעבר למתן הנחות במחירי הנפט והגז קשה להעריך כיצד תפעל מול טורקיה במישור הכלכלי. ניתן לראות כי מדיניות החוץ הטורקית היא רב־ממדית בהיבטי המקום והזמן. היא מנהלת מדיניות חוץ ענפה, שמכוונת כלפי המזרח, המערב והמדינות השכנות לה. בציר הזמן, טורקיה משנה את מדיניות החוץ שלה מול מדינות נתונות בהתאם לשינויים במצבה המדיני והכלכלי המשפיעים על שינוי באינטרסים הלאומיים שלה.

תנודתיות זו במדיניות החוץ מוכיחה, כי בסופו של יום טורקיה רואה במדיניות החוץ כלי שרת בהקשר הביטחון הלאומי לטובת חיזוק עוצמתה מבית. הביטחון הלאומי ובתוכו גם מדיניות החוץ מוכווני בראש ובראשונה פנימה לעבר טורקיה עצמה.

תרשים 6: היקף הסחר טורקיה – איראן בין השנים 2013-2020 (במיליארדי דולרים ארצות הברית). מקור:

Turkish Statistical Institute

מימוש מדיניות החוץ הטורקית - מניעים ובלמים

בבואה של טורקיה לממש את מדיניות החוץ, זוכים שיקולי הפנים למקום משמעותי ויש בכוחם אף לגבור על שיקולים מדיניים וביטחוניים כביכול "טהורים". מדובר בראש ובראשונה בשיקולים הנוגעים לכלכלת טורקיה וכן שיקולים פוליטיים-קואליציוניים. המשמעות היא שארדואן מוכן לבצע בזירת החוץ צעדים שיש להם מחירים מדיניים, לטובת מעמדו בקרב הציבור הטורקי והסטת תשומת הלב מבעיות פנימיות. אם בתקופת אטאטורק האמירה שביטאה את תפיסת הביטחון הלאומי הייתה "שלום בבית - שלום בעולם" ("Yurtta sulh, cihanda sulh"), הרי שלשיטתו של ארדואן "עימות בעולם - שלום בבית" ("Cihanda çatışma, yuttra sulh").¹ בשעה שאטאטורק גילה אחריות בהתנהלותו בזירת החוץ, והפנים את חשיבותה של טורקיה ברמה האזורית והבינלאומית כגורם מייצב, ארדואן מנצל את המיקום הגיאואסטרטגי של טורקיה כדי להפוך אותה לגורם מערער יציבות וזאת, כאמור, בין היתר לטובת יציבות בזירה הפנימית.

כלכלת טורקיה

הכלכלה הטורקית היא גורם מרכזי המשפיע על יישומה בפועל של מדיניות החוץ הטורקית. במהלך המחקר זיהינו שני היבטים שבהם הכלכלה הטורקית מהווה גורם דוחף, ושני היבטים בהם הכלכלה מהווה גורם בולם:

¹ אין מדובר בציטוט של ארדואן, אלא בפרשנות של כותבי העבודה.

מאז 2018 כלכלת טורקיה מצויה במשבר עמוק. התמ"ג לנפש ירד אל מתחת ל-10,000 דולר והאינפלציה דרספרתית (14.6% נכון ל-2020), חרף שאיפת הממשלה הטורקית להורידה למספר חדספרתי. שער הלירה הטורקית ירד בשלוש השנים האחרונות ב-152% בהשוואה לדולר האמריקני, ומאז 2008 חל פיחות של 400% בשער הלירה הטורקית. בסוף מרס 2021 עמד השער העדכני על 8.485 לירות טורקיות לדולר, בהשוואה לשער ב-2018 שעמד על 4.824 לירות טורקיות לדולר (נתוני קרן המטבע הבינלאומית). בנוסף, נרשמה ירידה משמעותית בהיקף ההשקעות הזרות, למעט מצידה של קטר המהווה בתברית של טורקיה ופועלת לסייע לה כלכלית.

בריאיון שערכנו ב־פברואר 2021 עם דיפלומט טורקי בכיר לשעבר, הוא התייחס לסוגיה הכלכלית. כך, חברת פולקסוואגן, שהייתה אמורה לחנוך בטורקיה מפעל לייצור כלי רכב, חזרה בה בשל חוסר יציבותה של טורקיה ובחרה בצ'כיה כזירה חלופית. נוסף על כך, כמה בעלי הון טורקיים בוחרים שלא להשקיע בטורקיה אלא במדינות אחרות, דוגמת מלטה.

למרות המשבר הכלכלי ארדואן מסרב לאפשר לבנק המרכזי הטורקי להעלות את שערי הריבית, בשל רצונו למנוע פגיעה בשכבות הנמוכות המהוות בסיס התמיכה הפוליטי שלו. ככלל, המצב הכלכלי במדינה אינו מהווה חסם בפני ארדואן בבואו להשקיע כספים לטובת מימוש מדיניות החוץ. זאת, חרף העובדה כי שיגור כוחות צבאיים למשימות צבאיות מחוץ לגבולות טורקיה משמעו הקצאת יותר משאבים כלכליים.

ממידע רשמי שפרסמה סוכנות הידיעות הטורקית "אנדולו", תקציב הביטחון של טורקיה ל-2021 גדל ב-15.7% בהשוואה ל-2020. ככלל, מאז 2015 גדל תקציב הביטחון של טורקיה בכ-70%. התקציב הכולל של טורקיה ל-2021, כפי שאושר בפרלמנט הטורקי, עומד על 169.6 מיליארד דולר; מתוכו תקציב הביטחון עומד על 17.3 מיליארד דולר שהם 9.8% מהתקציב. מכלל תחומי הביטחון, התחום שבו נרשם הגידול המשמעותי ביותר הוא פיקוד משמר החופים שתקציבו עלה ב-30.3%. לאחריו גידול גם בתקציבים של משרד ההגנה, שירות המודיעין הטורקי (MIT): (Millî İstihbarat Teşkilatı) ועוד.

עיסוק בביטחון כאמצעי להשגת לגיטימציה ציבורית בזמן משבר כלכלי

ארדואן עושה שימוש פופוליסטי בעימותים הצבאיים מחוץ לגבולות טורקיה כדי לטעת בקרב הציבור תחושת איום, כאילו המדינה נתונה תחת מתקפה ומצור. מצב ביטחוני כזה מקבע תודעה של צורך במנהיגות חזקה שיודעת להפעיל כוח, ויוצר מצג שווא כאילו על הציבור לבחור בין ביטחון ובין שגשוג כלכלי. דיפלומט אמריקאי בכיר לשעבר התייחס באוקטובר 2020 למדיניות החוץ של טורקיה וטען כי כאשר נרשמת ירידה במצב הכלכלי של טורקיה, ארדואן פועל להפגין כוח ועוצמה כלפי חוץ כדי להשיג לגיטימציה מהציבור הטורקי. כאמור, האויב החיצוני הנתפס כקבוע וכמאיים ביותר הוא הכורדים, הן בתוך טורקיה והן מחוץ לגבולותיה.

מיצובה של טורקיה כיצואנית אמל"ח

ארדואן הלאים את כלל התעשיות הצבאיות של טורקיה, והכפיף אותן אליו. כתוצאה מכך התעשיות הולכות ונעשות עצמאיות; הן פחות תלויות ברכש בחו"ל ומייצאות אמל"ח. על-פי פרסומים בתקשורת הטורקית (Daily Sabah), בשנה האחרונה חתמה טורקיה על מספר עסקאות לאספקת כטמ"מים תוקפים ונושאי חנ"מ, כלי רכב משורינים ואמצעי לחימה ימיים למספר מדינות דוגמת פקיסטאן, מלזיה, אינדונזיה, אזרבייג'אן, עומאן, בחריין, לוב, אוקראינה, תוניסיה וקניה. תחום ייצוא זה מובל על-ידי העמותה להתעצמות הכוחות הצבאיים של טורקיה (TSKGV Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı) הכפופה לארדואן. מנתונים רשמיים של מכון המחקר (Stockholm International Peace Research Institute) SIPRI במהלך השנים 2014-2019 עלה היקף הייצוא הביטחוני של טורקיה עלה מ-165 מיליון דולר ל-245 מיליון דולר, כך שכיום טורקיה מדורגת במקום ה-14 מבין יצואניות הנשק בעולם.

סנקציות: כלי מרתיע כלפי ארדואן

מן הצד האחר, מדיניות החוץ האגרסיבית של טורקיה משיתה השלכות שליליות על כלכלת המדינה. כאמור, בסוף 2020 החליטה ארצות-הברית להטיל סנקציות על גורמים בתעשייה הצבאית הטורקית בעקבות פרשת רכש ה-S400 מרוסיה. על-פי פרסומים בתקשורת הטורקית (Hürriyet, 26.2.2021), טורקיה מנסה להידבר עם ממשל ביידן (וקודם לכן עם ממשל טראמפ) כדי להסיר את הסנקציות הללו. בין היתר, התחייבה שלא להטמיע את מערכות S400 במערכות האמל"ח המשמשות את כוחות נאט"ו.

באוקטובר 2016 נעצר בטורקיה אזרח ארצות-הברית אנדרו ברונסון, ששימש ככומר באיזמיר, לאחר שטורקיה טענה כי הוא קשור לתנועתו של פטהוללה גולן ומעורב בריגול לטובת ארצות-הברית. ממשל טראמפ ניסה לשחררו, אולם ארדואן התנה זאת בהסגרתו של גולן המתגורר בארצות-הברית לידי טורקיה. נוכח התעקשות ארדואן, החליטה ארצות-הברית באוגוסט 2018 להטיל סנקציות על שרי המשפטים וההגנה של טורקיה ולהעלות את המיסים על מוצרים טורקיים, דוגמת אלומיניום; מהלכים אלה פגעו בכלכלה הטורקית והביאו לשחרורו של ברונסון באוקטובר אותה שנה, בלי שארצות-הברית נענתה לתנאי של ארדואן בנוגע להסגרת גולן. בכל הנוגע לצמצום בהשקעות זרות ובסחר חוץ - כאמור, עוד לפני משבר הקורונה נרשמה ירידה בהיקף ההשקעות הזרות והסחר מול טורקיה, ועל-פי מספר חוקרים שעימם שוחחנו), ברקע לכך תחושת חוסר היציבות בזירה הטורקית על רקע היחלשות הכלכלה והקושי לצפות את מדיניותו של ארדואן.

בסיון שקיימנו ביוון (1-5.11.2020) התייחסו בפנינו מספר גורמים יווניים רשמיים לסוגיית ההשקעות הזרות ביוון והסחר דרכה, במקום בטורקיה או דרך טורקיה. בכיר במשרד החוץ היווני ציין, כי יוון פועלת להציג את טורקיה בפני מדינות רבות בעולם כזירה לא יציבה להשקעות

ולמסחר, נוכח התנהלותו של ארדואן, ותחת זאת מעודדים את אותן מדינות להסיט את פעילותן הכלכלית מטורקיה ליוון. נוסף על כך, בביקור באלכסנדרופולי (צפון יוון, בסמוך לגבול הטורקי) הציגו בפנינו מנהלי נמל אלכסנדרופולי את התוכנית לתעל שינוע של סחורות וגז מאלכסנדרופולי לאיחוד האירופי, כציר עוקף לשינוע דרך מצרי הבוספורוס. להתרשמותנו, יוון לא תוכל לייצר חלופה של ממש למצרי הבוספורוס, אולם אפשר כי ברית נאט"ו תגביר את השימוש ביוון לשינוע ציוד וכוחות לאירופה.

הפוליטיקה הפנים-טורקית

ב-2015, ולראשונה מאז עלתה מפלגת AKP לשלטון, איבדה המפלגה את הרוב המוחלט בפרלמנט הטורקי, אך היא עדיין המפלגה הגדולה ביותר. בלית ברירה, נאלצה AKP לקיים שותפות עם מפלגת הפעולה הלאומנית MHP (*Nationalist, Milliyetçi Hareket Partisi*) תחת השם "ברית הרפובליקה" (*Cumhur Ittifakı*). שתי המפלגות אמנם אינן שותפות קואליציוניות, אך MHP תומכת על-פי רוב בחוקים שמקדמת AKP בפרלמנט הטורקי (Oktay, 2020).

MHP היא מפלגה אולטרה-ימנית המוגדרת כלאומנית בעלת השפעות אסלאמיות, ובראשה עומד דוולת באהצ'לי (*Devlet Bahçeli*). המפלגה חרטה על דגלה את המאבק ב-PKK ומתנגדת לכל סוג של פתיחות כלפי המיעוט הכורדי. כמו כן, למפלגה סממנים פשיסטיים ואף אנטישמיים, כולל ביחס לישראל, והיא מסויגת מאוד מהגלובליזציה.

בריאיין, שערכנו בינואר 2021 עם גורם אקדמאי בטורקיה הוא התייחס לשותפות בין שתי המפלגות ואמרה כי MHP הפכה ל"ממליכת המלכים" של הפוליטיקה הטורקית, וכי ארדואן תלוי מבחינה פוליטית בבאהצ'לי. באהצ'לי דוחף את ארדואן למדיניות אגרסיבית יותר בזירת החוץ, ולהתחשבות פחותה בקשרים עם המערב.

יש קושי לאמוד את השפעתה האמיתית של השותפות MHP-AKP על מדיניות החוץ. מצד אחד, מאז 2016 טורקיה אכן מקיימת שורה של מהלכים תקיפים מול המיעוט הכורדי, ששיאם במבצעים הצבאיים בצפון סוריה ב-2019. התנהלות זאת של טורקיה עולה בקנה אחד עם יחסה של מפלגת MHP כלפי המיעוט הכורדי, והיא מהווה שינוי ביחס למדיניות ההיפתחות (*Açılım*) כלפי המיעוט הכורדי שהנהיג ארדואן בשנותיו הראשונות כראש ממשלת טורקיה (טולידאנו, 2010).

מצד אחר, אחת מסוגיות הליבה עבור MHP היא ההגנה על המיעוט האויגורי בחבל שינג'יאנג (Xinjiang) שבסין מפני הדיכוי האלים מצד המשטר. בבחינה שביצעה Oktay (2020) היא מצאה, כי מאז כינון השותפות MHP-AKP טורקיה לא מגלה אסרטיביות ופעלתנות מיוחדת בסוגיית האויגורים: ביוני 2019 הועלתה בפרלמנט הטורקי הצעה לחקור את יחסה של סין למיעוט האויגורי, אולם ההצעה לא עברה בשל התנגדות AKP והימנעות MHP. ברקע לכך, הצורך של

טורקיה לשמר קשרים תקינים מול סין, משיקולים כלכליים בעיקר. לאחרונה אף נטען כי ארדואן מוכן להסגיר לידי סין אויגורים שנעצרו בטורקיה, בתמורה לקבלת החיסון הסיני לקורונה. עדות עדכנית לקו הניצי שמובילה MHP ניתן לראות בתגובה להכרה האמריקנית ברצח העם הארמני באפריל 2021. באהצ'לי קרא להשמיש את מערכת ה-S400, ולדרוש מארצות-הברית פיצוי על הוצאתה של טורקיה מפרויקט ה-F35 (Daily Sabah, 27.4.2021).

גורמי כוח המעורבים במדיניות החוץ

אופי המשטר של מדינה משפיע על התנהלותה ברמה האזורית והגלובלית. מאז כישלון ניסיון ההפיכה ב-2016 ערך ארדואן שינויים מפליגים באופי המשטר הטורקי, והפך לשליט אוטוריטרי וריכוזי המדכא את מתנגדיו ביד קשה ובאורח לא דמוקרטי, ופוגע בין היתר במעמדו המיוחד של הצבא הטורקי, בזכויות האזרח ובעיתונות החופשית. להבנתנו, ארדואן הוא הגורם המכתיב את מדיניות החוץ ומקבל את ההחלטות המרכזיות. לצד זאת, אנו מזהים ארבעה גורמי כוח בטורקיה העוסקים גם הם בסוגיות של מדיניות החוץ הטורקית; ארבעת הגורמים הללו מהווים למראית עין "כוורת" קבלת ההחלטות של טורקיה בסוגיות של מדיניות החוץ.

תרשים 7: גורמים המעורבים בתהליכי קבלת החלטות בנושאי מדיניות החוץ

אחד מהגורמים הקרובים ביותר אל ארדואן הוא אברההים קאלין (*Ibrahim Kalin*), שמוגדר "דובר הנשיאות". ב-2018 שימש כסגן ראש המועצה לביטחון לאומי (ארדואן משמש כראש המועצה) ובפועל, מתפקד כיועץ לביטחון לאומי של ארדואן וכשליחו המיוחד מול ארצות-הברית. ימים ספורים לאחר השבעתו של הנשיא ביידן לנשיא ארצות-הברית קיים ג'ייק סאליבן,

היועץ לביטחון לאומי האמריקני, שיחה עם קאלין. בשיחה הביע סאליבן את שאיפתו של ממשל ביידן לבסס קשרים טובים בין טורקיה ובין ארצות-הברית, להרחיב את שיתופי הפעולה ולפעול ליישוב מחלוקות. סאליבן בירך על חידוש השיחות בין טורקיה ליוון, ועל הכוונה של האו"ם לחדש את השיחות בנוגע לקפריסין (הודעת מחלקת המדינה האמריקנית מיום 2.2.2021). קאלין הוא שטבע ב-2013 את המונח "בדידות מזהרת" בנוגע למצבה הגיאואסטרטגי של טורקיה, בהתייחסו לטענה כי טורקיה נותרה לבדה במזרח התיכון.

לאחר קאלין, שר ההגנה הטורקי הולוסי אקאר הוא גורם בעל השפעה מסוימת בתחום מדיניות החוץ. אקאר שימש רמטכ"ל צבא טורקיה בשנים 2015-2018, ושימש בשורה של תפקידי פיקוד במסגרת נאט"ו במלחמות בבוסניה ובאפגניסטאן. אקאר הוא שר ההגנה הראשון שממונה מקרב שורות הצבא הטורקי (נכנס לתפקידו ביולי 2018). לצד זאת, לאקאר ככל הנראה היו בעבר קשרים עם תנועתו של פטהוללה גולן, אך הוא אינו חבר באופן רשמי בקבוצה או במפלגה פוליטית ובכלל זה AKP.

אקאר מוביל את הפעילות הצבאית של טורקיה מחוץ לגבולות המדינה, ומגלה פעלתנות רבה בסוגיות חוץ ומתייחס גם להיבטים מדיניים ולא רק ביטחוניים: הוא הביע את תמיכתה של טורקיה בלחימה של אזרבייג'אן בנגורנו-קראבאך, הביע את רצונה של טורקיה להמשיך בשיחות הקרבה עם יוון והתייחס לרצונה של טורקיה לשפר את היחסים עם האיחוד האירופי.

על פי גורם המעורה בהנהגה הטורקית, לאקאר השפעה על ארדואן. גורם נוסף ב"כוורת" הוא האקאן פידאן (*Hakan Fidan*) - ראש שירות המודיעין הטורקי ה-MIT ששירת בעבר במשרד החוץ הטורקי ומהווה איש אמון של ארדואן. לפידאן השפעה מוגבלת על תהליכי קבלת ההחלטות בתחום מדיניות החוץ, וקודם לניסיון ההפיכה ב-2016 הייתה השפעתו משמעותית יותר. לפידאן נודע תפקיד מרכזי בקיום דיפלומטיה חשאית "מאחורי הקלעים", ושליחויות מיוחדות בשמו של ארדואן.

הגורם הרביעי הוא מולוט צ'אבשוואולו (*Mevlüt Çavuşoğlu*) - שר החוץ הטורקי. הוא בעל השפעה נמוכה על תהליכי קבלת ההחלטות, אך מעורב באופן פעיל ביישום מדיניות החוץ. שר החוץ הראשון בממשלות ארדואן היה אהמט דאוטאולו, שהתווה את מדיניות החוץ של טורקיה והיה גורם מרכזי ופעיל. לעומת דאוטאולו, צ'אבשוואולו מצטייר כטכנוקרט הפועל על-פי הנחיות ארדואן.

נראה כי ארבעת האישים אינם גורמי כוח משפיעים באופן משמעותי ועמוק על תהליכי קבלת החלטות. הארבעה מהווים יחד גורם דוחף למדיניות החוץ, שכן הם משמשים "מכשיר" בידי ארדואן למימוש מדיניותו, אך לא משפיעים על קבלת ההחלטות בתחום מדיניות החוץ.